

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПОВНОВАЖЕННЯМИ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

CERTAIN ASPECTS OF THE ABUSE OF PROCEDURAL AUTHORITIES BY THE ACCUSED PARTY DURING THE CONDUCTION OF INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

Крицька І.О., к.ю.н.,

старший викладач кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Огляд існуючих у науці підходів до розуміння правової природи явища зловживання процесуальними правами та повноваженнями дозволів констатувати доречність його визначення як окремого різновиду правової поведінки, яка не є ані правопорушенням, ані правомірною поведінкою. Також автором підтримується сформульована у спеціальній юридичній літературі теза про те, що зловживання у кримінальному процесі можуть бути характерними не лише для учасників, які захищають у провадженні свій приватний інтерес або тих, що їх представляють, а й для суб'єктів кримінального процесу, наділених повноваженнями (зокрема, сторони обвинувачення), оскільки дискреційний характер окремих з них залишає підґрунтя для недобросовісного їх використання всупереч завданням кримінального провадження. Доводиться важливість адекватного та такого, що відповідає цільовому призначенню відповідних нормативних приписів, правозастосовного тлумачення правових положень. Водночас, з'ясовано механізм зловживання процесуальними правами та повноваженнями. Відмічається, що процесуальна поведінка, що набуває ознак зловживання процесуальними повноваженнями, має бути спрямована на настання певних шкідливих наслідків, які йдуть у розріз із завданнями кримінального провадження (як видається, насамперед йдеться про цілі затягування провадження та створення «незаконних бар'єрів, перешкод» для протилежної сторони). На підставі зазначеного висновку виокремлюються деякі типові прояви зловживань, що допускаються слідчими (детективами), дізнавачами, прокурорами при проведенні слідчих (розшукових) дій, а саме: зловживання повноваженням на залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії, зловживання процесуальним повноваженням на допуск адвоката до проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, зловживання застосуванням особливих способів проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Проаналізовано їх причини та запропоновано шляхи їх превенції та/або реагування на них.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, процесуальні повноваження, зловживання, слідчі (розшукові) дії.

A review of existing scientific approaches to understanding the legal nature of the phenomenon of abuse of procedural rights and powers allows us to state the appropriateness of its definition as a certain type of legal behavior that is neither an offense nor a lawful behavior. The author also supports the thesis which has been formulated in the special legal literature that abuses in the criminal process should be characteristic not only of the participants who protect their private interest in the proceedings or those who represent them, but also of the subjects of the criminal process who are empowered (in particular, the prosecution), since the discretionary nature of some of them creates grounds for their unfair use contrary to the tasks of criminal proceedings. The importance of an adequate and appropriate interpretation of legal provisions that corresponds to the intended purpose of the relevant normative prescriptions has been proved. At the same time, the mechanism of abuse of procedural rights and powers was clarified. It is noted that the procedural behavior that acquires features of abuse of procedural powers should be aimed at the occurrence of certain harmful consequences that are in conflict with the tasks of criminal proceedings (it seems that the first of all is the purpose of prolonging the proceedings and creating "illegal barriers, obstacles" for the opposite side). On the basis of this conclusion, some typical manifestations of abuses allowed by investigators, detectives, and prosecutors during the conduct of investigative (search) actions are singled out, namely: abuse of the authority to engage a defense attorney to conduct a separate procedural action, abuse of the procedural authority to admit a lawyer to search for housing or other property of a person, abuse of special methods of conducting individual investigative (search) actions. Their causes are analyzed and ways of their prevention and/or response to them are proposed.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, procedural powers, abuse, investigative (detective) actions.

Постановка проблеми. Особлива природа кримінального процесу, що проявляється в необхідності перманентного віднайдіння оптимального балансу між публічними й приватними інтересами, водночас демонструє поєднання спеціально-дозвільного та загально-дозвільного типів правового регулювання процесуальної поведінки. Це, з одного боку, створює передумови для зловживання процесуальними правами особами, що захищають у кримінальному провадженні свій власний інтерес або представляють інтереси інших, а з іншого – залишає можливість для суб'єктів сторони обвинувачення, слідчого судді та суду зловживати своїми процесуальними повноваженнями, оскільки досить вагома частина останніх, виходячи з положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), має дискреційний характер. У світлі наведеного відмітимо існування законодавчого та правозастосовного тренду на розширення використання термінології, пов'язаної із зловживанням процесуальними правами та повноваженнями, та намагання нормативно закріпити найбільш поширені випадки зловживання у КПК. Це, зокрема, може бути проілюстровано як непоодинокими законотворчими спробами (йдеться, наприклад, про проекти законів реєстр. № 9055 від 06.09.2018 р., № 5661 від 14.06.2021 р., реєстр. № 6454 від 20.12.2021 р. тощо), так

і вітчизняною судовою практикою різних рівнів, у якій, попри відсутність легально закріпленої заборони зловживання процесуальною поведінкою у кримінальному провадженні (окрім точкових її проявів), неодноразово звертається увага на різноманітні приклади зловживань. Наведене, вочевидь, свідчить про актуальність питання, що пропонується для аналізу.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика зловживання процесуальними правами останні декілька років перманентно викликає інтерес не лише з боку дослідників кримінального процесу, але й серед науковців з інших процесуальних галузей права. Йдеться про публікації Г. Борейко, І. Глов'юк, О. Дроздова, О. Дроздової, О. Капліної, Л. Лупеника, В. Михайлової, Т. Полянського, В. Резнікової, О. Свіріна, С. Шульгіна та багатьох інших. Однак переважна більшість із робіт наведених учених присвячена загальним аспектам зловживання процесуальними правами як явища та засобам запобігання ньому. Водночас, наразі відсутні публікації, в яких би безпосередньо розглядалися аспекти, що стосуються зловживання процесуальними повноваженнями стороною обвинувачення при проведенні слідчих (розшукових) дій.

Мета статті полягає у виявленні типових прикладів зловживання процесуальними повноваженнями стороною

обвинувачення під час проведення слідчих (розшукових) дій, з'ясуванні факторів, що цьому сприяють, та формулюванні пропозицій щодо можливого запобігання ним або зменшення їх негативного впливу.

Виклад основного матеріалу. У контексті висвітленої тематики, насамперед, видається доцільним акцентувати увагу на тому факті, що зловживання у кримінальному провадженні можливо як з боку представників сторони захисту, потерпілого та інших (тобто приватних осіб і суб'єктів, які їх представляють), так і з боку професійних учасників (слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду тощо). Саме з огляду на це окремі дослідники, наприклад О. Дроздов, С. Шульгін та О. Дроздова заперечують доцільність у КПК засаду «неприпустимості зловживання процесуальними правами», оскільки подібне формулювання може спричинити «перекіс процесуального балансу всупереч інтересів сторони захисту, коли будь-яка систематична або послідовна діяльність захисника може визнаватися зловживанням» [1]. Наведений підхід отримує своє продовження у подальших публікаціях – зокрема, наголошується на дискримінаційному характері терміну «зловживання процесуальними правами», оскільки його використання може спричинити неправильне уявлення про те, що тільки невіддільні суб'єкти можуть зловживати своїми процесуальними правами. Водночас, зловживання при здійсненні кримінального провадження можуть мати місце з боку будь-якого учасника, а отже коректніше говорити про «зловживання процесуальними правами та повноваженнями» [2, с. 101-102].

Надалі, для з'ясування того, які саме приклади процесуальної поведінки як сторони обвинувачення, так і сторони захисту під час проведення слідчих (розшукових) дій можуть набувати ознак зловживання, слід коротко звернутися до аналізу питання про те, що взагалі являє собою зловживання процесуальними правами та повноваженнями та в чому полягає його механізм.

Зокрема, у спеціальній юридичній літературі з цієї проблематики проведено низьку систематизацій існуючих підходів до розуміння сутності розглядуваного явища, які можуть бути коротко зведені до такого: (а) словосполучення «зловживання правом» взагалі некоректне; (б) зловживання правом є особливим видом правопорушення; (в) зловживання правом або повноваженнями як перевищення влади; (г) зловживання правом як форма реалізації права, але зі шкідливою, неправомірною метою; (г) зловживання правом як окремий різновидом правової поведінки (що не є ані правопорушенням, ані правомірною поведінкою) [3, с. 32; 4, с. 25].

Для нас найбільш логічним видається останній підхід, а тому ми підтримуємо визначення вказаного поняття, сформульоване у літературі: «це шкідлива поведінка, який спосіб реалізації права, який формально відповідає вимогам КПК України, але суперечить його нормативно встановленій меті та завданням кримінального провадження в цілому або окремих його інститутів, наслідком чого можуть бути прямо передбачені у КПК України обмеження реалізації прав, а також ініціація застосування заходів дисциплінарної відповідальності» [2, с. 91]. Ми також погоджуємося з визначенням, запропонованим О. В. Капліною, яке так само базується на розумінні зловживання права як форми його використання, реалізації: «використання наданого суб'єктові права її тлумачення у розрізі зі змістом, який дійсно вклав у цю норму законодавець; при нібито відповідності букві закону мають місце заввага його духом, невідповідність призначенню норми, спотворення справжнього її смислу, тлумачення на противагу нормам моралі» [5, с. 290]. Водночас, як можна відмітити із наведеної вище дефініції, вчена особливу увагу звертає на факт тлумачення права всупереч його призначення та мети. Це важливо для нашого подальшого аналізу з позиції виокремлення тих нормативних приписів

КПК, які можуть бути досить неадекватно витлумачені, чим створюється фундамент для можливих зловживань як процесуальними правами, так і повноваженнями.

На продовження звернемося також до з'ясування сутності механізму цього негативного явища, оскільки це так само дозволяє розкрити його зміст більш повно, зокрема, що важливо для нас, визначити на яких етапах та в яких напрямках може допускатися зловживання при проведенні слідчих (розшукових) дій. Так, наприклад, змістовне наповнення механізму зловживання процесуальними правами розкривається у постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 січня 2022 року (справа № 932/3138/21) – «особа, яка прагне до досягнення певних правових наслідків, здійснює процесуальні дії (бездіяльність) – зовні «схожі» на юридичні факти, з якими закон пов'язує настання певних наслідків, водночас штучні за своїм характером, оскільки не підкріплюються фактами об'єктивної дійсності, – утім, певні правові наслідки, які вигідні особі, все ж таки можуть існувати» [6]. У теорії кримінального процесу також сформульоване бачення вищезгаданого механізму – наприклад, Т. Т. Полянський наводить такі його елементи, як: «а) особа, яка здійснює таку поведінку; (2) її мотивація, тобто неправомірна, шкідлива мета, якої вона прагне досягти за рахунок своїх дій; (3) використання певної особою засіб досягнення такої мети – тобто певна норма, правило; (4) тлумачення особою такого засобу; (5) результат відповідної поведінки особи, що заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди правам чи інтересам інших осіб, інтересам правосуддя тощо» [7, с. 97].

З огляду на вказане, спробуємо виокремити найбільш поширені приклади процесуальної поведінки сторони обвинувачення, що під час проведення слідчих (розшукових) дій можуть набувати ознак зловживання повноваженнями, оскільки спрямовані на настання певних шкідливих наслідків, які йдуть у розрізі із завданнями кримінального провадження (як видається, насамперед йдеться про цілі затягування провадження та створення «незаконних бар'єрів, перешкод» для протилежної сторони).

Незважаючи на те, що повноваження слідчого (детектива), дізнавача, прокурора при проведенні слідчих (розшукових) дій визначені досить конкретизовано, аналіз окремих правових приписів КПК та правозастосовної практики яскраво вказує на існування достатнього поля для зловживання процесуальними повноваженнями суб'єктами сторони обвинувачення. Зупинимося на окремих з них.

Зловживання повноваженням на залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії

Насамперед, пропонуємо звернути увагу на прояв зловживання, що може мати місце при проведенні більшості слідчих (розшукових) дій. Йдеться про застосування ст. 53 КПК, якою передбачено залучення захисника для проведення окремих процесуальних дій, без обґрунтованих для цього підстав. У світлі цього доцільно вказати на реальну мету, задля якої, на наш погляд, взагалі регламентовані відповідні приписи у ст. 53 КПК. Йдеться, зокрема, про забезпечення підозрюваному права на ефективний захист навіть у ситуації, коли його захисник з об'єктивних для сторони обвинувачення причин (тобто не залежних від неї) не прибув для участі у відповідній процесуальній дії, при цьому відкладення її проведення може мати негативні наслідки для ефективності досудового розслідування. Водночас, у разі, якщо мета, яку переслідує слідчий, дізнавач або прокурор, залучаючи захисника в порядку ст. 53 КПК, є іншою – присутність під час слідчої (розшукової) дії іншого адвоката, який не обізнаний з фактичними обставинами справи, який не зможе забезпечувати захист на належному рівні з одночасною відсутністю захисника, що на постійній основі представляв інтереси підозрюваного в цьому кримінальному провадженні, а тому володіє повною інформацією щодо мате-

ріалів досудового розслідування – може мати місце саме зловживання процесуальними повноваженнями.

У ключі піднятого питання відмітимо, що на поширеність і, одночасно, загрозливність вказаного явища вказується у значній кількості звітів, присвячених питань дотримання положень кримінального процесуального законодавства. Так, наприклад, у «Звіті щодо оцінки впровадження Кримінального процесуального кодексу України» (підготовлено в рамках проєкту Ради Європи «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні») відзначається розповсюдженість практики неправильного оцінювання слідчими «обставин, за яких ч. 1 ст. 53 КПК дозволяє залучати захисника...». Наводяться приклади із практики адвокатів, які зазначали, що «норму про таке залучення використовують щодо найважливіших слідчих дій і це призводить до участі захисників, які не знають деталей справи, байдужі до становища обвинуваченого, а іноді навіть поділяють позицію сторони обвинувачення». Утім, серед авторів вказаного звіту пропозиція щодо вилучення цієї норми із КПК не отримала підтримки, натомість наголошено на обов'язковості врахування умов для її застосування – передусім, підтвердження заявленого негативного впливу через відкладення проведення слідчої (розшукової) дії та неможливість забезпечити участь захисника. Інакше має бути застосований механізм оскарження під час підготовчого провадження, врегульований ч. 2-3 ст. 303, ст. 314-316 КПК, та поставлено питання про визнання відповідних фактичних даних, недопустимими як доказ [8, с. 20-21].

На розглядувану проблему звернуто увагу й у Звіті «Ефективне застосування та модернізація Кримінального процесуального кодексу України у світлі принципу змагальності та права на захист», підготовленому Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація правників України» – зокрема, наголошено на потребі визначення у законодавстві поняття невідкладності процесуальної дії («можливість зникнення доказів, якщо не провести дію у цей момент») та запропоновано «надати повноваження прокурору щодо визначення невідкладності дії та прийняття рішення про проведення таких дій із залученням іншого адвоката» [9, с. 11]. На наш погляд, запропоновані у наведених вище звітах пропозиції (а саме, щодо застосування порядку оскарження, заперечення допустимості відповідних фактичних даних, і, з погляду *de lege ferenda*, нормативного закріплення дефініції поняття «невідкладна процесуальна дія») можуть стати основною механізмом запобігання розглядуваного прикладу зловживання.

Зловживання процесуальним повноваженням на допуск адвоката до проведення обшуку житла чи іншого володіння особи

У спеціальній юридичній літературі з цього аспекту звертається увага на те, що участь захисника у проведенні обшуку може сприяти зменшенню кількості зловживань і порушень норм кримінального процесуального законодавства з боку працівників правоохоронних органів – з огляду на що важливого значення набуває унеможливлення неоднозначного тлумачення відповідних положень ст. 236 КПК [10, с. 130]. При цьому, повноваження щодо допуску адвоката до місця проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, регламентоване ч. 1, абз. 3 ч. 3 ст. 236 КПК, не рідко саме стає предметом зловживань з боку слідчого (детектива), дізнавача або прокурора.

Так, наприклад, у звіті, присвяченому неформальним практикам, що складаються під час застосування положень КПК, відмічається те, що, хоча участь адвоката потенційно може зменшити кількість порушень з боку правоохоронних органів при проведенні обшуку, поширеним явищем є фізичне позбавлення цього суб'єкта можливості взяти участь в ньому через вказівки з боку слідчих оперативними працівникам не впускати осіб до місця проведення відповідної слідчої (розшукової) дії [11, с. 13].

Утім, доцільно зауважити, що після доповнення у 2017 році ч. 1 ст. 236 КПК реченням п'ятим та абзацом третім ч. 3 цієї ж статті, такі дії підпадуть під пряму заборону, а отже становитимуть порушення кримінального процесуального законодавства. Водночас, підґрунтя для зловживань все одно залишається через можливість довільного тлумачення речення п'ятого ч.1 ст. 236 КПК, відповідно до якого повноваження адвоката мають бути підтверджені згідно з положеннями ст. 50 КПК. З огляду на що адвокати не допускаються до місця проведення обшуку з причин ненадання ними належним чином засвідченого витягу з Єдиного реєстру адвокатів України та/або договору про надання правової допомоги.

Що стосується вимоги про надання першого документу (витягу з реєстру), звернемо увагу на те, що у згаданому вище звіті щодо неформальних практик це питання піддано короткому аналізу, за підсумками якого констатовано, що подібна вимога може вважатися законною тільки в тому разі, якщо слідчий, прокурор у режимі прямого доступу до офіційного веб-сайту Національної асоціації адвокатів України не можуть перевірити відомості щодо конкретного адвоката в реєстрі адвокатів – інакше такі дії порушують правила процесуального закону [11, с. 11-12].

Стосовно другого аспекту відмітимо, що, вочевидь, адвокат, прибуваючи за викликом особи на місце проведення обшуку, не завжди має попередньо укладений з цією особою письмовий договір. Однак, зважаючи на положення ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з якою «у передбачених законом випадках, договір про надання правової допомоги може вчинятися усно, зокрема, якщо клієнт невідкладно потребує надання правової допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим», такі обставини не мають стати перешкодою для допуску адвоката, за умови подальшого укладення договору в письмовій формі протягом трьох днів.

З огляду на вказане, протилежний підхід до тлумачення положень ч. 1 ст. 236 КПК може бути розцінений як зловживання процесуальними повноваженнями. Проте, зважаючи на відсутність у чинній редакції КПК приписів, що передбачали б можливість оскарження порядку проведення обшуку та/або його результатів під час досудового розслідування, єдиним можливим кримінальним процесуальним засобом постфактум-реагування на нього наразі є заявлення клопотання про визнання відповідних фактичних даних недопустимими як доказ під час судового провадження (п. 3 ч. 3 ст. 87 КПК).

Зловживання застосуванням особливих способів проведення окремих слідчих (розшукових) дій

У світлі наведеного аспекту відмітимо, що положеннями КПК щодо деяких слідчих (розшукових) дій диференційно способи їх проведення. Йдеться, наприклад, про врегульовані ст. 225 КПК та ст. 232 КПК способи проведення допиту (проведення допиту свідка, потерпілого слідчим суддею під час досудового розслідування та проведення допиту, впізнання з використанням технологій відеоконференцз'язку відповідно), а також про проведення пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, матеріалами звуко- чи відеозапису (ч. 6, 7 та 9 ст. 228 КПК). Для застосування кожного із вказаних способів має бути наявність передбачених законом підстав. Однак така потреба конкретизується у кримінальному процесуальному законодавстві з різним ступенем деталізації. Зокрема, якщо у ч. 1 ст. 225, ч. 1 ст. 232 КПК перелік відповідних виняткових випадків, хоча й відкритий, але все ж наведений, то у ч. 6 ст. 228 КПК міститься тільки згадка про «необхідність», однак взагалі не уточнюється чим така необхідність може бути обумовлена. У правозастосовній судовій практиці відсутність передумов для застосування особливих способів проведення

допиту та пред'явлення для впізнання також спричиняє різні процесуальні наслідки.

Так, відповідно до постанови Верховного Суду від 18.06.2020 (справа № 310/1098/18), захисником вказувалося на те, що показання потерпілих, отримані у порядку, встановленому ст. 225 КПК, під час досудового розслідування є недопустимими доказами та не можуть бути покладені в основу обвинувального вироку. Основні мотиви касаційної скарги захисника при цьому ґрунтувалися на відсутності підстав для допиту потерпілих слідчим суддено на досудовому слідстві, зазначених у ст. 225 КПК. Касаційний кримінальний суд погодився з доводами захисника, відмітивши, що за відсутності підстав для застосування ст. 225 КПК показання потерпілих мають бути визнані недопустимими і не можуть покладатися в основу вироку [12].

Натомість, виходячи з висновків, зроблених Верховним Судом у постанові від 06.02.2020 (справа № 442/6175/18), у касаційній скарзі захисник просив визнати недопустимим доказом протокол пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, оскільки слідчий належним чином не обґрунтував необхідності проведення впізнання саме за фотознімками. Водночас з такими доводами сторони захисту щодо недопустимості протоколу пред'явлення особи для впізнання колегія суддів не погодилась, оскільки, урахувавши положення ч. 6 ст. 228 КПК, Верховний Суд дійшов висновку, що доводи захисника про порушення слідчим вимог ч. 6 ст. 228 КПК є безпідставними, зазначена слідча дія проводилася з дотриманням вимог КПК, а обов'язковість обґрунтування слідчим необхідності проведення впізнання саме за фотознімками законодавством не передбачено [13].

Вочевидь, необхідність проведення пред'явлення для впізнання за фотознімками, матеріалами відеозапису може бути викликана фізичною відсутністю підозрюваного або

особи, якій ще не було вручено повідомлення про підозру, але яка запідозрена у вчиненні кримінального правопорушення, наприклад, через її переховування – у такому разі пред'явити відповідного суб'єкта безпосередньо апіорі неможливо. Однак у разі, якщо місцезнаходження такої особи стороні обвинувачення відомо і особа не заперечує проти своєї участі в проведенні цієї слідчої (розшукової) дії, мають бути враховані приписи ч. 3 ст. 223 КПК, оскільки безпосередня присутність запідозреної особи може суттєво вплинути на рівень захищеності її прав та ступінь врахування її інтересів. А тому, на наше переконання, доцільним є доповнення ч. 6 ст. 228 КПК новим реченням, яке має бути закріплено після першого речення цієї частини: «У такому випадку у протоколі пред'явлення для впізнання має бути зазначено конкретні обставини, які викликали таку необхідність».

Висновки. Отже, у роботі, з огляду на існуючі в науці підходи до явища зловживання процесуальними правами та повноваженнями, було коротко проаналізовано сутність цієї категорії, на підставі чого констатовано доречність її визначення як окремого різновиду правової поведінки (що не є ані правопорушенням, ані правомірною поведінкою). Крім того, підтримана сформульована у спеціальній юридичній літературі теза про те, що зловживання можуть бути характерними і для суб'єктів кримінального процесу, наділених повноваженнями (зокрема, сторони обвинувачення), оскільки дискреційний характер окремих з них залишає підґрунтя для недобросовісного їх використання всупереч завданням кримінального провадження. Виокремлено деякі типові прояви зловживань, що допускаються слідчими (детективами), дізнавачами, прокурорами при проведенні слідчих (розшукових) дій, проаналізовано їх причини та запропоновано шляхи їх превенції та/або реагування на них.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дроздов О. Три моменти однієї стадії. *Закон і бізнес*. Вип. 26-27 (1532-1533). 26.06-09.07.2021. URL: https://zib.com.ua/ua/148152-yak_chas_na_oznaomlennya_z_materialami_vplivae_na_zavershen.html
2. Гловюк І. Дроздов О. Завтур В. Дроздова О. Зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні: питання релевантності концепції. *Право України*. 2022. № 6. С. 90-116.
3. Резнікова В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві: поняття, ознаки, види. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 95. С. 31-37.
4. Андрушко О.В. Теорія та практика юридичної відповідальності за правопорушення в кримінальному процесі: дисер. ... док. юрид. наук. Хмельницький, 2020. 488 с.
5. Капліна О. В. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 3 (62). С. 286-295.
6. Постанова ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 19 січня 2022 року (справа № 932/3138/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102704953>
7. Полянський Т. Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 25. Львів : Галицький друкар, 2012. 456 с.
8. «Звіт щодо оцінки впровадження Кримінального процесуального кодексу України» (підготовлено в рамках проекту Ради Європи «Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні»). URL: <https://rm.coe.int/168044f56b>
9. Звіт «Ефективне застосування та модернізація Кримінального процесуального кодексу України у світлі принципу змагальності та права на захист» (підготовлений Всеукраїнською громадською організацією «Асоціація правників України»). URL: https://uba.ua/documents/doc/pdf/Zvit_EU_fin.pdf
10. Крицька, І. Дзюба, Я. Проблемні питання допуску адвоката до участі у проведенні обшуку. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 1. С. 122-132.
11. Банчук О.А., Дмитрієва І.О., Лобойко Л.М., Саїдова З.М. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України. Київ: Москаленко О.М., 2014. 41 с.
12. Постанова Верховного Суду від 18 червня 2020 р. (справа № 310/1098/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89929183>
13. Постанова Верховного Суду від 6 лютого 2020 р. (справа № 442/6175/18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87517485>